

UDK: 8.81.81-13.81'23

Mirsanov G'aybulla Qulmurodovich

Samarqand davlat chet tillari instituti

“Ingliz tili tarixi va grammatikasi” kafedrası

professori, filologiya fanlari doktori

Qarshiyeva Shoxista Xoliqul qizi

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

“Xorijiy tillar” kafedrası o'qituvchisi

shohistaqarshiyeva07@gmail.com

Tel: +998974228895

TILSHUNOSLIKDA TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA INGLIZ TILI ERGATIV FE'LLARINING O'RGANILISH TARIXI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tilshunoslikning tadqiqot obyekti sifatida ingliz tilida ergativlik va ergativ fe'llarni o'rganilish tarixi borasida fikr yuritilgan. Xususan, ergativlik atamsining kelib chiqish tarixi, rivojlanish bosqichlari va turli grammatik hodisalarni o'z ichiga qamrab oluvchi “soyabon” atamasi sifatida zamonaviy tilshunoslikka kirib kelishi haqida bayon qilingan. Shuningdek, ergativlikka xos bo'lgan xususiyatlar o'rganilgan va ba'zi ergativ fe'llar misol tariqasida keltirib o'tilgan. Bundan tashqari, ergativlik tushunchasini kauzativlik bilan uzviy bog'liqligi haqida to'xtalib o'tilgan va gapning tarkibida ergativ fe'llarnig vazifalari misollar orqali keltirilgan. Bu borada tilshunoslarning ergativlikni va ergativ fe'llarning xususiyatlarini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish bo'yicha tadqiqotlari va ularning tahlillari keltirilgan.

Kalit so'zlar: ergativlik, ergativ fe'llar, o'timli bo'lak, o'timsiz bo'lak, kauzativ, nominativ, absolyutiv, unakkuzativ, argument.

G‘aybulla Mirsanov

Samarkand state institute of foreign languages

Professor of the department

“History and grammar of English”,

Doctor of Philological Sciences

Shokhista Karshieva

Karshi engineering-economics institute

An English teacher in the

“Foreign language” department

shohistaqarshiyeva07@gmail.com

Tel: +998974228895

HISTORY OF THE STUDY OF ENGLISH ERGATIVE VERBS AS AN OBJECT OF RESEARCH IN LINGUISTICS

ABSTRACT

This article discusses the history of the study of ergativity and ergative verbs in English as a research object of linguistics. Particularly, the history of the origin of the term “ergativity”, its stages of development and entrance in modern linguistics as an “umbrella” term including different grammatical phenomena are described. Furthermore, the characteristics of ergativity are studied and some ergative verbs are given as an example. The concept of ergativity and causative are discussed, and the features of ergative verbs in the structure of the sentence are noted through examples. In this regard, the researches of linguists on the theoretical and practical study of ergativity and the features of ergative verbs and their analysis are presented.

Keywords: ergativity, ergative verbs, transitivity, intransitivity, causativity, nominative, absolutive, unaccusative, argument.

Гайбулла Мирсанов

Самаркандский государственный институт
иностранных языков, профессор кафедры
“История и грамматика английского языка”,
Доктор филологических наук

Шохиста Каршиева

Учительница английского языка
в кафедра “Иностранные языки”
Каршинский инженерно-экономический институт
shohistaqarshiyeva07@gmail.com
Tel: +998974228895

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКИХ ЭРГАТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ В ЛИНГВИСТИКЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается история изучения эргативности и эргативных глаголов в английском языке как объекта исследования языкознания. В частности описана история происхождения термина “эргативность” этапы его развития и проникновения в современную лингвистику как “обобщающий” термин, включающий в себя различные грамматические явления. Кроме того, изучаются характеристики эргативности в качестве примера приводятся некоторые эргативные глаголы. Обсуждаются понятия эргативности и каузатива, а также на примерах отмечаются особенности эргативных глаголов в структуре предложения. В связи с этим представлены исследования лингвистов по теоретическому изучению эргативности и особенностей эргативных глаголов и их анализу.

Ключевые слова: эргативность, эргативные глаголы, переходность, непереходность, каузативность, именительный, абсолютный, невинительный,

аргумент.

Kirish. Ergativlik deb, muayyan til tizimiga xos bo'lgan, fe'l ishtirok etgan gapning tarkibiy qismlarining o'zaro munosabatlarini ma'lum bir shaklda shakllanishiga nisbatan aytiladi. G.A.Klimovning so'zlariga ko'ra, ergativlik tushunchasini o'rganishning dastlabki bosqichida o'rganish obyekti sifatida ergativ tuzilishga ega bo'lgan kam sonli tillar, xususan, klassik Tibet, pushtu, bask va alohida Kavkaz tillari tadqiq etilgan. Bunda, asosan, gapning ergativ qurilishi hisobga olingan [19; 9].

“Ergativlik” atamasi grekcha “ergon” (bajarilgan ish-harakat) so'zidan olingan bo'lib, ilk bor 1912-yilda Dirr tomonidan qo'llanilgan va 1928-yilda Germaniyada uning 35 Kavkaz tillari tadqiqotiga bag'ishlangan nashri orqali ommalashgan. O'tgan davrlardan buyon ergativlik turli nomlar bilan nomlanib kelgan: kauzativ almashinish, tranzitiv almashinish, unakkuzativ almashinish va boshqalar [1; 204]. Ergativlik taxminan 25% dunyo tillarining orasida muhim ahamiyatga ega [2; 2]. Bu tushuncha zamonaviy tipologik tilshunoslikda turli grammatik hodisalarni qamrab oluvchi “soyabon” (“umbrella” term) atama sifatida qaraladi. Bundan ko'rinib turibdiki, tilshunos olim Dirr fe'llarga xos bo'lgan ergativlik tushunchasining ahamiyatini ilk marotaba o'z asarlarida keltirib o'tgan, keyinchalik esa ergativlik tushunchasi turli atamalar bilan nomlanib ommalashgan. Bugungi kunga kelib, ergativlik tushunchasi o'ziga xos turli xil ma'nolarni o'z ichiga oladigan “soyabon” atamasi sifatida zamonaviy tilshunoslikka kirib kelishi bilan izohlanadi.

Ergativlik nafaqat konstruksiyaning grammatik birligini (grammatical pattern of a construction), balki tilning ergativ tizimini ham ko'rsatadi, shuning uchun tilning ma'lum bir “turi” ni ajratish uchun ishlatiladigan turkum (categorisation) sifatida ham qaralgan bo'lishi mumkin. Bu atama dastlab bask tili kabi tillarga nisbatan qo'llanilgan bo'lib, unda o'timli fe'l qatnashgan gapning to'ldiruvchisi (complement of a transitive verb) va o'timsiz fe'l qatnashgan gapning egasi (subject of an intransitive) bir xil morfologik kelishik (morphological case) ga ajratilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. So‘nggi o‘n yilliklarda ergativlik bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar bir qator tavsifiy tipologik masala (descriptive typological matters) larga: ergativlik turlari, tabiiy tillarda ergativlik yuzaga keladigan hodisalar, ergativ grammatika (ergative grammar) ning takomillashgan tavsifi kabilarga bosqichma-bosqich aniqlik kiritdi, hamda ergativlik haqidagi ilmiy masalalarni yanada keskinroq yoritib berdi.

Moravchik esa ergativ va noergativ birlik (pattern)larning tillararo lingvistik taqsimoti (linguistic distribution) haqida izlanishlar olib brogan [3; 79]. Bundan tashqari, Nikolas dunyodagi tillar o‘rtasidagi murakkablik (alignment) turining geografik tarqalishini (geographical distribution) ko‘rib chiqdi [6].

Diksonga ko‘ra, ergativlik atamasi ilk bor ot so‘z birikma (noun phrase) larining tarkibiy qismlarini kelishik belgilari (case marking) bilan belgilash uchun ishlatilgan: “ergativ” - o‘timli bo‘lak qatnashgan gap tarkibidagi ega (transitive subject)ning kelishigini belgilovchi birlik sifatida dastlab “nominativ” deb atashgan, ammo hozirda “absolyutiv” ma‘nosida o‘timsiz bo‘lak qatnashgan gap tarkibidagi ega va to‘ldiruvchi (intransitive subject) va o‘timli bo‘lak qatnashgan gapning to‘ldiruvchisi (transitive object) ni belgilovchi birlik sifatida qaraladi [4; 1]. Bundan ko‘rinib turibdiki, dastlab ergativlik ot so‘z turkumiga oid kelishiklarni belgilash uchun ishlatilgan, lekin bugungi kunda esa “absolyutiv” ya‘ni, ega va to‘ldiruvchi kabi gap bo‘laklarini belgilovchi birlik sifatida foydalaniladi. Shunday qilib, ergativlik – akkuzativlikning ma‘lum bir grammatik birligini ifodalovchi izohlovchi (complementary) bo‘lib, bunda bitta kelishik (bosh kelishik) ham o‘timsiz, ham o‘timli bo‘lakka tegishli egani (transitive subject) belgilaydi, boshqa holatda (tushum kelishik) o‘timli bo‘lakka tegishli to‘ldiruvchi (transitive object) sifatida ishlatiladi.

Bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, ergativlik ustida tilshunos olimlarning turli nazariyalari yildan-yilga o‘zining ma‘nolarini kengaytirib bormoqda. Xususan, Diksonning quyidagi ta‘rifi ham fikrimiz isboti bo‘la oladi: “Ergativ” atamasi keng ma‘noda sintaktik jihatdan, bog‘langan qo‘shma gap (coordination) va ergashgan gaplar (subordination) orqali murakkab gaplarni yasashda muhim ahamiyat kasb etuvchi grammatik birlik sifatida talqin etiladi [4; 1].

Muhokama va natijalar. Ergativ fe'llarni tadqiqot qilish jarayonida ko'plab misollar gavdalandirildi. Xususan, tilshunos Diksonning adabiyotlaridan foydalangan holda natijalar yig'ildi va o'rganib chiqildi. Unga ko'ra ba'zi tillarda deyarli hamma fe'llar o'timli yoki o'timsiz holatda bo'lishi tabiiy, boshqa tillarda esa deyarli barcha fe'l guruhiga mansub so'zlar o'timlilik qiymatiga ega bo'lishi mumkin. Xususan, ingliz tilida juda ko'p fe'llar ham o'timli, ham o'timsiz shakllarda qo'llanila oladi (bir xil shaklda, hech qanday affiks qo'shilmagan holda). Ularning ba'zilar S=A turiga mansub (S – o'timsiz bo'lak qatnashgan gapning egasi vazifasida (intransitive subject function), A – o'timli bo'lak qatnashgan gapning egasi vazifasida (transitive subject function)) bo'lib, misol uchun “*knit*” fe'li, “*He is knitting*” (U to'qimoqda) / “*He is knitting a jumper*” (U jemper to'qimoqda); shuningdek “*speak*”, “*watch*”, “*eat*”, “*help*”, “*help*”, “*know*”, “*try*”, va h.k. kabi fe'llar ham shular sirasiga kiradi. Boshqalar esa S=O turiga mansub bo'lib, masalan “*The soldiers marched*” (Askarlar yurishdi) gapdagi “*march*” fe'li / *The officer marched the soldiers* (Ofitser askarlarni safda boshqarib bordi), shuningdek “*walk*”, “*move*”, “*twist*”, “*open*”, “*break*”, “*burst*”, “*cool*”, “*grow*”, “*hurry*” va h.k. kabi fe'llarni misol tariqasida keltirish mumkin. “Ergativ” atamasi ayniqsa “eganing turi” (subject type) uchun “tavsiflovchi belgi” sifatida quyidagi konstruksiyada noo'rin qo'llanilgan: *The officer marched the soldiers* (Ofitser askarlarni safda boshqarib bordi) [5; 19]. Artemis va K. Tiborlarning ushbu kitobining kirish qismida ergativlikka xos 3 ta xususiyat haqida ma'lumot beriladi. Ergativlikni o'rganish quyidagi xususiyatlarning bir yoki bir nechtasini o'zida namoyon qiladigan tillardagi uslublar bilan bog'liq.

1-jadval

Ergativlikka xos xususiyatlar

a. Ergativ Xususiyat	b. Absolyutiv xususiyat	d. Argument-strukturaviy xususiyat
Ega nuqtai nazaridan, o'timli bo'lak qatnashgan gap tarkibidagi ega ba'zi	To'ldiruvchi nuqtai nazaridan, o'timli bo'lak qatnashgan gap	Ega nuqtai tushum kelishiksiz (unaccusative) shakldagi

grammatik qoidalar asosida o'timsiz bo'lak qatnashgan gap (intransitive clauses) tarkibidagi egadan farqli ravishda munosabatga kirishadi.	(transitive clause) tarkibidagi to'ldiruvchi va o'timsiz bo'lak qatnashgan gap (intransitive clause) tarkibidagi ega ba'zi grammatik qoidalar asosida bir xil munosabatga kirishadi.	fe'l qatnashagn gapning egasi ba'zi grammatik qoidalar asosida o'timli fe'l hamda noergativ shakldagi gapning tarkibidagi egadan farqli ravishda munosabatga kirishadi [8; 654].
--	--	--

Ergativlik xususiyatlari qirq yildan ortiq vaqt davomida qizg'in tadqiqotlar mavzusi bo'lib kelgan. Bu davr ichida sintaksistlarga qo'l keladigan ergativlik bilan bog'liq ko'plab ma'lumotlar doirasi kengaydi. Bugungi kunga kelib, keng ma'noda ergativ deb qaraladigan tillar orasida sintaktik va morfologik xilma-xillik mavjudligini inkor etib bo'lmaydi (1-jadval).

Umuman olganda, ergativlik nazariyalari ushbu xilma-xillikni boshqarish vazifasini bajaradi va qaysidir ma'noda bu nazariyalar ergativ tillardagi xilma-xillikni bashorat qiladi.

Darhaqiqat, ergativlik bo'yicha mahsuldor tadqiqotlarning asosiy natijalaridan biri aynan shu holatgacha erishilganligidir. Bittner va Xeylning 1990-yillarda Warlpiri va Inuit tillari haqidagi o'tkazgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bu ikki tilda o'xshashlikni ifodalovchi morfologik (1a/1b) ergativ-absolyutiv qoliplar bir-biridan sintaktik va semantik doirada farq qiladi [7; 531-604].

Ergativ sifatida tavsiflangan tillar argument-strukturaviy xususiyatga (1d) ko'ra qo'shimcha diqqat e'tiborni talab qiladi, shuningdek o'sha tillar ham absolyutiv xususiyat (1b) ni emas, ergativ xususiyat (1a) ni ifodalaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ergativlikning kelib chiqish tarixi bevosita ergativ bo'lgan tillarning tarixiga borib taqaladi. Shu boisdan, ko'pgina tilshunos olimlar o'sha tillarni tahlil qilish orqali ergativlikka xos xususiyatlarni, ularning sintaktik va morfologik jihatlarini keng ma'noda o'rganib tahlil qilishgan. Yillar

davomida bu borada berilgan ba'zi nazariyalar sayqallandi va yangicha nazariy qarashlar kirib keldi.

Umuman olganda, ergativlik yo'nalishi anchadan buyon ko'plab tilshunos olimlarni qiziqtirib keladi. Kelajakda ergativ fe'llarni faqatgina sintaktik jihatidan emas, balki semantik va pragmatik xususiyatlarini ham keng ko'lamda o'rganish tilshunoslikda muhim burilish bo'lib xizmat qilishiga shubhamiz yo'q. Shuni ta'kidlash joizki, ergativlik va ergativ fe'llarni ilk bor o'zbek tilida o'rganilayotgani bizning boshlangan ilmiy izlanishimizning asosi sifatida xizmat qiladi

Kelgusi tadqiqotlarimiz davomida ergativlik va ergativ fe'llarni semantik va valentlikka oid jihatlarini batafsil yoritishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yganmiz. O'ylaymizki, tilshunoslikning bu sohasida ilmiy yangiliklar hali davom etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Dirr, A. (1912). Rutulskij Jazyk [The Rutu language]. Sbornik materialov dlya Opisaruya y. Plemn Kavkaza 42. 1-204.
2. Dixon, R.M.W. (1994). Ergativity. Cambridge: Cambridge University Press. P-2.
3. Moravcsik, E. (1978). On the distribution of ergative accusative patterns. *Lingua* 45: P-79.
4. Dixon, R.M.W. (1994). Ergativity. Cambridge: Cambridge University Press. P-1.
5. Dixon, R.M.W. Ergativity. Cambridge: Cambridge University Press. - 1994. P-19.
6. Nicholas, T. I. (1993). Handbook of WA Aboriginal languages south of the Kimberley Region Canberra: Pacific Linguistics.
7. Bittner, Maria, and Ken Hale. Ergativity: Toward a theory of a heterogeneous class. *Linguistic Inquiry* 27: 1996a; 531–604.
8. K. Tibor, A. Artemis. Syntax – theory and analysis: an international handbook, Volume 1. Berlin – 2015. P-654
9. Haspelmath, M. (1993). More on the typology of inchoative/causative verb alternations. In Comrie & M. Polinsky (Eds.). Causative and transitivity 87-120. Amsterdam: John Benjamins.
10. Hale, K. & Keyser, S.J. (1993). On argument structure and the lexical expression of semantic relations. In K. Hale and S.J. Keyser (Eds), *The view from Building 20* (pp.53- 109). MIT Press, Cambridge mass.
11. Kiparsky, P. (1998). Partitive case and aspect. In M. Butt, & G. Wilhelm (Eds). *The projection of arguments: Lexical and compositional factors* 265-307. Stanford: CSLI Publication.
12. Dixon, R.M.W. (1979). Ergativity. *Language* 55, 59-138.
13. Dixon, R.M.W. (1994). Ergativity. Cambridge: Cambridge University Press. P-5.
14. Nicholas, T. I. (1993). Handbook of WA Aboriginal languages south of the Kimberley Region Canberra: Pacific Linguistics.
15. D. Crystal. A dictionary of linguistics and phonetics. Blackwell Publishing. - 2008. 6th edition. P-172

16. H. Wagner. The typological background of the ergative construction. Published by Royal Irish Academy, 19 May 1977.
17. D. Crystal. A dictionary of linguistics and phonetics. Blackwell Publishing. - 2008. 6th edition. P-172
18. K. Tibor, A. Artemis. Syntax – theory and analysis: an international handbook, Volume 1. Berlin – 2015. P-655
19. Климов Г.А., Очерк общей теории эргативности. М., 1973. P- 9.